

Я.М. Тагільцева

СИСТЕМА ПЕЙЗАЖНИХ ОБРАЗІВ У ЗБІРЦІ «СЕСТРА МОЯ – ЖИЗНЬ» Б. ПАСТЕРНАКА

Пейзаж є невід’ємною складовою лірики Б. Пастернака. Неможливо уявити поетичні твори митця без пейзажних образів, що відзначаються синтетизмом, поєднуючи у собі філософію і літературу, реальність і міф, побутове і буттєве, інтелектуальне й емоційне начало тощо. Об’єктом нашого дослідження у даній статті виступає збірка Б. Пастернака «Сестра моя – життя» (1922), яка засвідчила зміни, що відбулися у світогляді поета під впливом історичних подій та філософсько-естетичних шукань. Природа усвідомлюється митцем як втілення самого життя, розмаїтого і рухливого. Пейзажні образи виступають в ролі ідеального, креативного начала, яке надихає людину до творчості, духовно зцілює.

Окремі пейзажні елементи даної збірки Б. Пастернака були в центрі наукового інтересу таких дослідників, як В. Франк, А. Анісової, Ю. Левіна та ін. Проте системного вивчення проблема образів природи у збірці «Сестра моя – життя» ще не набула, що дозволяє говорити про актуальність нашого дослідження.

Пейзажні компоненти збірки відзначаються символізацією, глибоким психологічним змістом, типологічною новизною (з’являються нові образи, які не були присутні в ранній ліриці поета), широким контекстом зображення.

Образи природи є складовими душевних переживань ліричного героя. У вірші, що дав назву збірці, – «Сестра моя – життя...» ліричний герой прагне зустріти кохану, линути до обрїю – світлої, щасливої далечі (як просторової, так і часової). Автор описує захід і поступовий прихід ночі. Горизонт, як і веселка, фіолетовий відблиск котрої є у тексті, – можливий міфологічний шлях до неба. На лінії горизонту земля і небо зустрічаються, поєднуючись у плідотворному союзі, подібно до поезії і життя. Образ горизонту, окрім головного, просторового, набуває часового (майбутнє) й емоційного (щастя) значення, а також слугує задля увиразнення притаманна творчості Б. Пастернака ідеї схилення перед природою, простором – життям.

Пейзажні образи у поета гармонійно співіснують з предметною сферою. Так, у вірші «Зеркало» образ саду уособлює зовнішній хаотичний природний світ, що показаний через відображення у дзеркалі. Спочатку автор назвав свій поетичний твір «Я сам», тобто він ототожнював себе із садом в дзеркалі. Отже, сад виступає метафорою творчості. Через поєднання пейзажу й побуту Б. Пастернак намагався втілити тему творчості.

Між картиною природи і домом, де знаходиться трюмо, немає чітких меж, поетичні образи плавно переходять одне в одне: дзеркало відображає сад, який у свою чергу змінюється степом. Відсутність меж між садом та оточуючим простором як елемент романтичної поетики підкреслює гармонію образу саду з усією оточуючою природою.

Нерідко у Б. Пастернака постає образ саду, що плаче. Зв'язок мотиву «дощ – сльози» з темою творчості надзвичайно актуальний для поезії Б. Пастернака, про що неодноразово говорили дослідники (В. Франк, А. Анісова та ін.). Мотиви сліз і творчості поєднані у поетичних пейзажах раннього періоду творчості письменника, наявні вони також і на даному етапі. Так, наприклад, у вірші «Зеркало»:

Ничем мне очей не задуть.
Так после дождя проползают слизи
Глазами статуй в саду [5, с. 115]

І в «Ты в ветре, веткой пробуящем...»:

И сад слепит, как плес,
Обрызганный, закапанный
Мильоном синих слез [5, с. 118].

Загалом у збірці «Сестра моя – жизнь» сад як пейзажний образ – це хаотичний невпорядкований простір («Из сада, с качелей, с бухты-барахты / Вбегаєт ветка в трюмо» [5, с. 11]).

Як в епоху Відродження та бароко, сад у Б. Пастернака позначає душу людини і книгу. Ширше даний образ постає як простір життя.

З'являється у збірці образ степу, що набуває релігійного забарвлення. Степ (з однойменного вірша), без берегів, як море, постає всією землею – первозданною, «до грехопадення». Величезний, безкрайній простір («открыт с четырех сторон») ніби розмикається у небо:

Тенистая полночь стоит у пути,
На шлях навалилась звездами,
И через дорогу за тын перейти
Нельзя не топча мирозданья [5, с. 146–147].

Тут постає проголошення єдності світу, властиве в цілому світогляду Б. Пастернака. У фіналі вірша з'являється метонімічний образ парашута, який дозволяє побачити пейзаж згори, коли лінія горизонту зникає. А те, що степ світом оповита, можна розуміти як «оповитість» божою благодаттю. У розлозі пейзажі постає тісний взаємозв'язок: степ – земля – рай. Степ має дещо знижену характеристику: з мурахами, комарями, ковилем і будяками. Останній образ з'являється у Священному Письмі й постає у якості земного раю. Отже, можемо говорити про глибокий біблійний контекст даного опису природи. Небо – один з наочних просторових образів раю – «сходить» на землю, зірки Чумацького шляху переплітаються з ковилем, і два образи раю також переплелися у цьому вірші (небо і степ). Такий своєрідний образ неба, що сходить на землю, є доволі оригінальним й індивідуальним, властивий лише поетичному світу Б. Пастернака.

Одним із найпоширеніших образів збірки є дощ. У Б. Пастернака дощ – це життєва сила, дощ – символ життя: «Сестра моя – жизнь и сегодня в разливе / Расшиблась весенним дождем обо всех» [5, с. 112].

За словами В. Франка, дощ-життя є проявом активної божественної любові [6, с. 74]. Інакше цю думку формулює А. Вознесенський: «У Пастернака дощ даний як присутність Бога в ньому» [2, с. 25].

У вірші «Сестра моя – жизнь» дощ ми спочатку бачимо, потім сприймаємо на слух, після чого відчуваємо через запахи (автор застосовує прийоми імпресіонізму): «Что в грозу лиловы глаза и газоны / И пахнет сырой резедой горизонт [5, с. 112]. Звукові повтори (асонанс «о», алітерація «з», «с») допомагають відтворити цілість зображуваної картини.

З допомогою образу дощу Б. Пастернак зумів розкрити розмаїття життя:

У капель – тяжесть запонок,
И сад слепит, как плес,
Обрызганный, закапанный
Мильоном синих слез [5, с. 118].

«Мильоны синих слез» – влучне метафоричне сполучення, що відображає багатогранність буття.

Як і життя, дощ безмірно різноманітний, він є вираженням буяння природи й змушує радіти, жити повним життям усе, що потрапляє під дощ:

Душистою веткою машучи,
Впивая впотьмах это благо,
Бежала на чашечку с чашечки
Грозой одуренная влага [5, с.128].

У цьому вірші («Душистою веткою машучи...») слово «дощ» не згадується, про це явище природи ми здогадуємося зі слів «влага», «капелька», «скользнула», «сверкает». Таке оригінальне зображення дощу надає поетичній картині вишуканості, рухливості, глибокої змістовності.

Даний образ постає як лихо для всього земного у вірші «Болезни земли». Тут дослідниця М. Єлісова виділяє три асоціативні ряди, пов'язані з образом дощу. Перший ряд містить назви реалій, які супроводжують зливу: блискавки, вихор, хмари, грім. У другому ряді автор застосовує позначення хворобливих станів та їх проявів: tetanus (правець), «водобоязнь», сні, марення. І третій ряд розкриває глибини свідомості поета: вірші, біль [3,с.35]. Ці асоціативні ряди взаємопов'язані, їх з'єднувальною ланкою є злива, яка наділена негативними рисами: «Вот и ливень. Блеск водобоязни, / Вихрь, обрывки бешеной слюны» [5, с. 136].

Негативне зображення дощу призводить до такого фіналу: «Надо быть в бреду по меньшей мере, / Чтобы дать согласие быть землей» [5, с.136].

Схожі асоціації має образ дощу у вірші «Душная ночь». Тут зображений «дождь в пилюлях», який начебто повинен «вилікувати» землю. Але цього не сталося («Селенье не ждало целенья» [5, с.148]). Дощ і сам виявляється хворим («косые капли», «бледный ветер»).

Дощ у Б. Пастернака може навіть перетворюватися на щось жалісне, самотнє, нещасне:

Но тишь. И листок не шелохнется.
 Ни признака зги, кроме жутких
 Глотков и плескания в шлепанцах
 И вздохов и слез в промежутке [5, с.113].

Дощ знаменує не лише вплив таємничої, неземної сили на природу, а й разом з тим є засобом розкриття станів людської душі, інтимних почуттів. У вірші «Дождь» даний природний образ уособлюється. Ліричний герой звертається до нього численними окличними реченнями: «Лей, смейся, сумрак рви!» [5, с.119], «Окутывай, опутывай, / Еще не всклянь темно!» [5, с.119]. Дощ порівнюється з любов'ю: «Топи, теки эпитафой / К такой, как ты, любви [5, с.119].

Образ дощу допомагає розкрити емоційний стан закоханого у вірші «Имелось». Спочатку автор подає пейзажну замальовку, яка віщує осінню негоду, потім описує душевні переживання ліричного героя:

Имелась ночь. Имелось губ
 Дрожание. На веках висли
 Брильянты, хмурясь. Дождь в мозгу
 Шумел, не отдаваясь мыслью [5, с. 170].

Дощ несе за собою як світлі, так і темні миті: він «озаряет управский дом», «озаряет углы рассудка» і водночас злива асоціюється із злорадством.

У збірці «Сестра моя – жизнь» ширшого використання набуває образ лісу, котрий, як і сад, тісно пов'язаний із житлом людини. Між лісом і домом також усуваються межі, як, наприклад, у вірші «Mein Liebchen, was willst du noch mehr?»: «Все еще нам лес – передней. / Лунный жар за елью – печью» [5, с. 143]. Ліс, подібно до саду, не є впорядкованим образом:

Лес навис в свинцовых пасамах,
 Сед и пасмурен репейник,
 Он – в слезах, а ты – прекрасна,

Вся как день, как нетерпенье [5, с. 144].

Даний образ, як і образ саду, супроводжується мотивом сліз. Мокрий плакучий ліс є уособленням минулого життя ліричного героя. Тож пейзаж набуває часового виміру. Інколи у Б. Пастернака образ лісу постає у конкретних обрисах: автор збагачує його назвами дерев (сосни, берези).

У вірші «Воробьевы горы» постає образ гаю, простір якого чітко окреслений з допомогою рельсів: «Здесь пресеклись рельсы трамваев. / Дальше служат сосны. Дальше им нельзя» [5, с. 142]. Простір пейзажу збільшується завдяки зоровим образам, що постають вгорі: «Видишь, в высях мысли сбились в белый кипень / Дятлов, туч и шишек, жара и хвои» Б. Пастернак розкриває думку про те, що природа безсмертна. Вона може воскресати і є запорукою воскресіння людини.

Отже, у поетичному світі Б. Пастернака пейзажні образи саду і лісу дуже подібні у своєму художньому втіленні, тому вони нерідко взаємозамінюють одне одного. Набуваючи метафоричного змісту, ліс, як і сад, може виконувати роль як культурного, так і некультурного простору, за влучним спостереженням А. Анісової, «втілювати ідею життя живої природи, яке неможливо впорядкувати, – хаос, до того ж романтичного характеру (ліс став не алегорією, а саме живим лісом, вищою формою життя, самим життям)» [1, с. 84].

Символічного значення у ліриці Б. Пастернака набуває образ дороги. У вірші «Любить,– идти,– не смолкнул гром...» змальовується символічна дорога життя і кохання ліричного героя: «Любить,– идти,– не смолкнул гром, / Топтать тоску, не зная ботинок...» [5, с. 171], «Так это эхо?» – и к концу / С дороги сбиться в поцелуях» [5, с. 171], «Как с маршем, бресть с репьем на всем» [5, с. 171]. Шлях ліричного героя втілює відкритість душі й емоцій, а також максимальне наближення до природи, єднання з нею, адже поміж ними не існує ніяких меж, не лише між природою і людиною, а й між природою і всесвітом. Так, у вірші «Степь» значення дороги як межі нейтралізується («И через дорогу за тын перейти / Нельзя, не топча мирозданья» [5, с. 146]).

В абстрактному втіленні постає дорога ліричного героя, який подорожує потягом, у вірші «Сестра моя – жизнь». У ліриці Б. Пастернака читач бачить дорогу і в конкретних обрисах – дорога в сад («Зеркало»), залізна дорога («Воробьевы горы», «Поэзия»). А. Анісова визначає знакові функції образу дороги, виділяючи функцію межі, зв'язуючої ланки, що поєднує локуси-пейзажі і події життя в «єдину життєву колізію». Дорога, за словами авторки, являю собою міфологему, котра містить у собі як просторовий, так і часовий зміст [1, с. 18].

З образом дороги тісно пов'язаний образ вокзалу, котрий як і в ранній творчості Б. Пастернака, представлений на даному етапі, проте значно ширше. Вважаємо, що його головною функцією є не лише бути межею просторовою, а й часовою, демонструючи, таким чином, етапи життєвого шляху ліричного

героя. З образом вокзалу асоціюються моменти зустрічі й прощання: наприклад, зустріч ліричного героя з коханою у вірші «Образец», ситуація прощання у вірші «Гроза, моментальная навек».

У вірші «Как усыпительна жизнь!» А. Анісова виділяє три знакові функції вокзалу (платформи), що позначають три етапи в процесі розриву з коханою. «Перші два – просторові позначення, коли вокзал не називається («Можно ль тоску размозжить / О мостовые кессоны...» [5, с. 156]) та коли зображуються платформи («Сажает пассажиров, / Дают звонок, свистят» [5, с. 157]), опис яких переходить в опис вокзалу («Идешь, и с запасных / Доносится, как всхнык, / И начали стираться / Клохтанья и матрацы» [5, с. 157]). Третій етап – ліричний герой полишає залізницю, що метафорично співвідноситься із завмиранням почуттів, спогадів, туги та болю, з переходом до нового етапу життя» [1, с. 41]:

Зачем тоску упрямить,
Перебирая мелочи?
Нам изменяет память,
И гонит с рельсов стрелочник [5, с. 159].

Настрій ліричного передають образи потягів і залізниці у вірші «Конец»:

О, не вовремя ночь кадит маневрами
Паровозов: в дождь каждый лист
Рвется в степь, как те [5, с. 174].

Отже, змістовно насичений образ вокзалу в ліриці Б. Пастернака є поліфункціональним і допомагає відтворити різноманітні життєві колізії.

Ознаком порушення єдності внутрішнього і зовнішнього світів у поетичних творах Б. Пастернака виступає образ вогню який наповнюється філософським змістом, формуючи окремий світ духовності.

У вірші «Балашов» характер простору ліричного героя, в описі якого з'являється даний образ, обумовлюється хворобою через розлуку. Простір міста розпадається на об'єктивну і суб'єктивну складові:

И без того взошел, зашел
В больной душе, щемя, мечась,
Большой, как солнце, Балашов
В осенний ранний час [5, с. 124].

У світі, підкореному вогняному розпаду (вірш «Распад»), відбувається руйнування простору: «Пылают балки и кули, / И кровли гаснут и росят» [5, с. 145], «И воздух степи всполошен» [5, с. 145], «По площадям летает трут» [5, с. 145].

Вогонь у поезії Б. Пастернака виступає руйнівною силою, під натиском якої розпадається світ. Тому можна говорити про своєрідну боротьбу образів води і вогню, в якій перемагає перший, символізуючи творче, життєдайне начало, про що ми говорили вище. Стихія вогню може метафорично відтворюватися у поетичних пейзажах Б. Пастернака, надаючи художній картині експресивної виразності: «пожар ружейного пыжа» («Да будет»), «мерцающий жаркий кварц» («Зеркало»), «рож горела в воспаленьи» («Душная ночь»).

Тож, у збірці «Сестра моя – жизнь» Б. Пастернака можна виокремити функціональну типологію образів природи: «сад», «ліс», «степ», «дорога», «вокзал», «вогонь» та інші. Їх символічна основа і синтетизм дозволяють поетові порушити філософську проблему єднання людини і природи, основою якого письменник убачає творче начало.

Література

1. Анисова А. Н. Особенности художественного пространства и проблема эволюции поэтического мира: (На материале лирики Пастернака): дис. ... канд. филол. наук / Анисова Анна Николаевна. – М., 2002. – 130 с.
2. Вознесенский А. Благовещизм поэта / Андрей Вознесенский // Мир Пастернака / [сост. Е. С. Левитин и др.]. – М. : Советский писатель, 1989. – С. 25–33.
3. Елисова М. О. Диапазон смыслового варьирования ключевых слов «дождь» и «ливень» в поэзии Б. Пастернака / М. О. Елисова // Русский язык и литература. – 1998. – № 5–6. – С. 34–37.
4. Левин Ю. И. Избранные труды: Поэтика. Семиотика / Юрий Иосифович Левин. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 822, [2] с.
5. Пастернак Б. Л. Собрание сочинений: в 5 т. / Б. Л. Пастернак. – М. : Художественная литература, 1989 – . – Т. 1: Стихотворения и поэмы 1912–1931. – 1989. – 751 с.
6. Франк В. С. Водяной знак: Поэтическое мировоззрение Пастернака / В. С. Франк // Литературное обозрение. – 1990. – № 2. – С. 72–77.

Анотація

Я.М. Тагільцева «Система пейзажних образів у збірці «Сестра моя – жизнь» Б. Пастернака

Стаття присвячена системному вивченню образів природи у збірці Б. Пастернака «Сестра моя – жизнь». Досліджено їхню своєрідність, символічне значення і синтетизм. Визначено функціональну типологію образів природи: «сад», «ліс», «степ», «дорога», «вокзал», «вогонь» та ін. Встановлено їхню роль у розкритті філософської проблеми єднання людини і природи, що домінує у

даній збірці Б. Пастернака. Досліджувана проблема сприятиме уточненню особливостей змістового навантаження пейзажу як в ліриці Б. Пастернака, так і в ліриці Срібного віку в цілому.

Ключові слова: лірика, пейзаж, образ.

Анотація

Я.М. Тагильцева «Система пейзажных образов в сборнике «Сестра моя – жизнь» Б. Пастернака

Статья посвящена системному изучению образов природы в сборнике Б. Пастернака «Сестра моя – жизнь». Исследовано их своеобразие, символическое значение и синтетизм. Определена функциональная типология пейзажных образов: «сад», «лес», «степь», «дорога», «вокзал», «огонь» и др. Установлена их роль в раскрытии философской проблемы единства человека и природы, доминирующей в данном сборнике Б. Пастернака. Исследуемая проблема поможет уточнить особенности смыслового наполнения пейзажа как в лирике Б. Пастернака, так и в лирике Серебряного века в целом.

Ключевые слова: лирика, пейзаж, образ.

Summary

Ya.M. Tagiltseva “ The system of landscape images in collection “My Sister is Life” by B. Pasternak

The article is devoted to system study of nature images in B. Pasternak's collection “My Sister is Life”. Their peculiarities, symbolic meaning and complication have been examined. The following functional typology of landscape images has been distinguished: “garden”, “forest”, “steppe”, “road”, “railway station”, “fire”, etc. Their role in solving the problem of union of a human and nature dominated in this collection has been considered. The given problem will enable to specify of peculiarities of landscape in both B. Pasternak's Lyrics and in lyrics of Silver age as a whole.

Key words: lyrics, landscape, image.

Стаття прорецензована і рекомендована до друку канд.філол.н., доцентом кафедри світової літератури Полтавського державного національного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка Чеботарьовою А.М.